

**DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK LOYIHALARINI AMALGA
OSHIRISHDA RISKLARNI RAQAMLI MONITORING QILISH VA
BAHOLASH USULLARI**

Baykalonov Jalil G'aybulloevich

Bank-moliya akademiyasi mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: jalil198817@gmail.com

ORCID: 0009-0001-8334-740X

Tel: +99899-372-89-10

Annotatsiya: Mazkur tezisda davlat-xususiy sheriklik loyihalarini amalga oshirish jarayonida yuzaga keladigan moliyaviy, iqtisodiy, texnik, operatsion, huquqiy, talab va boshqa turdagi risklarni raqamli monitoring qilish hamda baholash masalalari yoritilgan. Davlat-xususiy sheriklik loyihalarining uzoq muddatli xususiyati, katta miqdordagi investitsiyalarni talab qilishi va davlat hamda xususiy sherik o'rtasida risklarni taqsimlash zarurati loyihalarni doimiy monitoring qilishning ahamiyatini oshiradi. Raqamli platformalar yordamida loyiha ko'rsatkichlarini real vaqtga yaqin rejimda kuzatish, risklarni avtomatik aniqlash, ularning ehtimolligi va ta'sir darajasini baholash, erta ogohlantirish signallarini shakllantirish hamda tegishli boshqaruv choralari ishlab chiqish mumkin.

Kalit so'zlar: risk, monitoring, baholash, raqamlashtirish, platforma, investitsiya, loyiha, sheriklik, boshqaruv, indikator.

Bugungi kunda davlat-xususiy sheriklik loyihalari infratuzilmani rivojlantirish, davlat xizmatlari sifatini oshirish, xususiy investitsiyalarni jalb etish va budget mablag'laridan samarali foydalanishning muhim mexanizmlaridan biriga aylanmoqda. Bunday loyihalarda davlat tomonidan ijtimoiy va strategik maqsadlar, xususiy sherik tomonidan esa investitsiya, zamonaviy texnologiyalar va boshqaruv tajribasi birlashtiriladi. Shu bilan birga, davlat-xususiy sheriklik loyihalari uzoq muddat davom etishi, katta miqdordagi kapital qo'yilmalarni talab qilishi va tashqi iqtisodiy muhitdagi o'zgarishlarga bog'liq bo'lishi sababli turli risklarga duch keladi. Jahon banki materiallarida ham davlat-xususiy sheriklik loyihalarida risklarni aniqlash, baholash, tegishli tomonlarga taqsimlash va loyiha davomida muntazam monitoring qilish muhim shart sifatida ko'rsatiladi.

An'anaviy boshqaruv tizimlarida risklar to'g'risidagi ma'lumotlarning turli tashkilotlar, hujjatlar va axborot tizimlarida alohida saqlanishi monitoring jarayonini murakkablashtirishi mumkin. Bunda muammoli vaziyat yuzaga kelgandan keyin unga munosabat bildirish holati kuzatiladi. Raqamli monitoring tizimlarining asosiy afzalligi esa riskni faqat sodir bo'lgandan keyin aniqlash emas, balki uning yuzaga kelish ehtimolini oldindan baholash va tegishli choralarni o'z vaqtida ishlab chiqish imkoniyatidir. Shu sababli davlat-xususiy sheriklik loyihalarida risklarni

boshqarishni raqamli platformalar bilan integratsiyalash loyihaning moliyaviy barqarorligi, shaffofligi va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Davlat-xususiy sheriklik loyihalarida risklarning ko'pligi va ularning o'zaro bog'liqligi raqamli monitoring tizimiga qo'yiladigan talablarni oshiradi. Loyiha doirasida qurilishning kechikishi moliyalashtirish xarajatlarining ortishiga, bu esa loyiha qiymatining o'zgarishiga va xususiy sherikning moliyaviy holatiga ta'sir qilishi mumkin. Xuddi shuningdek, xizmatga bo'lgan talabning prognozdan past bo'lishi daromadlarning kamayishiga, qarz majburiyatlarini bajarish qobiliyatining pasayishiga va davlat tomonidan ko'zda tutilgan qo'llab-quvvatlash mexanizmlariga bosimning ortishiga olib kelishi mumkin. Jahon banki davlat-xususiy sheriklik loyihalarida qurilish, operatsion faoliyat, talab, siyosiy-huquqiy muhit, moliyaviy sharoit, valyuta kursi, inflyatsiya, fors-major va aktivlarga egalik qilish bilan bog'liq risklarni keng tarqalgan risk guruhlari sifatida ajratadi. Shu sababli raqamli monitoring tizimi faqat bitta moliyaviy ko'rsatkichni emas, balki loyihaning texnik, moliyaviy, iqtisodiy va institutsional holatini kompleks ravishda kuzatishi kerak.

Raqamli monitoringning birinchi muhim yo'nalishi moliyaviy risklarni kuzatish hisoblanadi. Bunda loyiha bo'yicha rejalashtirilgan va amaldagi investitsiya hajmi, o'zlashtirilgan mablag'lar, qurilish xarajatlari, operatsion xarajatlari, tushumlar, qarz majburiyatlari, davlat to'lovlari va xususiy sherikning kapital qo'yilmalarini qaytarish darajasi elektron tizim orqali nazorat qilinadi. Masalan, loyiha qiymati dastlabki rejaga nisbatan 10–15 foizga oshsa, tizim avtomatik ravishda tegishli mutaxassislariga ogohlantirish yuborishi mumkin. Xuddi shunday, loyiha daromadlari belgilangan prognozdan sezilarli darajada kamayganda, qarzga xizmat ko'rsatish koeffitsiyenti yomonlashganda yoki davlat tomonidan amalga oshirilishi lozim bo'lgan to'lovlarda kechikish kuzatilganda ham tizim risk darajasini qayta hisoblaydi. Bunday mexanizm moliyaviy muammoni loyiha barqarorligiga jiddiy ta'sir ko'rsatishidan oldin aniqlash imkonini beradi.

Qurilish va operatsion risklarni raqamli monitoring qilish ham muhim yo'nalishlardan biridir. Qurilish bosqichida ishlarning bajarilish foizi, rejalashtirilgan va amaldagi muddatlar, qurilish-montaj ishlarining qiymati, materiallar yetkazib berilishi, texnik talablarga rioya qilinishi va muhim bosqichlarning bajarilishi raqamli platformada qayd etilishi mumkin. Agar loyiha bo'yicha bajarilishi kerak bo'lgan ishlarning amaldagi ko'rsatkichi rejalashtirilgan ko'rsatkichdan ortda qolsa, tizim kechikish riskini avtomatik ravishda oshiradi. Operatsion bosqichda esa xizmat ko'rsatish hajmi, uskunalarning ishlash darajasi, texnik nosozliklar soni, ta'mirlashga sarflangan vaqt, xizmat sifati va foydalanuvchilar murojaatlari monitoring qilinadi. Jahon banki ham davlat-xususiy sheriklik shartnomalarida xizmat sifati va shartnoma majburiyatlarini o'lchash uchun aniq ko'rsatkichlardan foydalanish zarurligini ta'kidlaydi.

Raqamli monitoring tizimida risk matriksasi alohida ahamiyatga ega. Risk matriksasi har bir riskni uning ehtimolligi va ta'sir darajasiga ko'ra guruhlash imkonini beradi. Masalan, ehtimolligi past va ta'siri past risklar muntazam nazorat qilinadigan guruhga, ehtimolligi yuqori yoki ta'siri katta risklar esa ustuvor nazorat qilinadigan guruhga kiritiladi. Ehtimolligi ham, ta'siri ham yuqori bo'lgan risklar "kritik risk" sifatida belgilanib, ular bo'yicha aniq mas'ul shaxs, muddat va javob chorasi belgilanadi. Raqamli tizim riskning holatini avtomatik ravishda "past", "o'rta", "yuqori" yoki "kritik" darajalarga ajratishi mumkin. Natijada loyiha rahbariyati barcha risklar orasidan aynan loyiha barqarorligiga eng katta tahdid tug'dirayotgan omillarga e'tibor qaratadi. Bundan tashqari, asosiy samaradorlik ko'rsatkichlari asosida monitoring qilish risklarni aniqlashning samarali usullaridan biridir. Bunday ko'rsatkichlarga qurilishning bajarilish darajasi, xarajatlarning reja bilan farqi, loyiha daromadlari, xizmatdan foydalanuvchilar soni, xizmat sifati, texnik nosozliklar, to'lovlarning o'z vaqtida amalga oshirilishi, qarzga xizmat ko'rsatish darajasi va loyiha rentabelligi kabi indikatorlarni kiritish mumkin. Har bir indikator uchun boshlang'ich qiymat, maqsadli qiymat va ruxsat etiladigan og'ish chegarasi belgilanadi. Masalan, xizmat ko'rsatish hajmi 5 foizgacha kamayganda oddiy monitoring davom ettiriladi, 5–10 foiz oralig'idagi pasayish qo'shimcha tahlilni talab qiladi, 10 foizdan yuqori pasayish esa yuqori darajadagi risk sifatida baholanib, boshqaruv choralari ishga tushirishi mumkin. Bunday yondashuv raqamli monitoringni oddiy ma'lumot yig'ish tizimidan boshqaruv qarorlarini qo'llab-quvvatlovchi mexanizmga aylantiradi.

Ssenariy tahlili va stress-testlar ham raqamli risk baholash tizimining muhim elementi bo'lishi mumkin. Davlat-xususiy sheriklik loyihalari uzoq muddatli bo'lgani sababli kelajakdagi iqtisodiy sharoitlarni aniq prognoz qilish qiyin. Shu sababli raqamli platformada bazaviy, optimistik va pessimistik ssenariylarni shakllantirish maqsadga muvofiq. Masalan, talab 10 foizga kamayishi, qurilish xarajatlari 15 foizga oshishi, inflyatsiya prognozdan yuqori bo'lishi yoki valyuta kursida sezilarli o'zgarish yuz berishi holatlarida loyihaning moliyaviy ko'rsatkichlari qanday o'zgarishi avtomatik hisoblanishi mumkin. O'zbekiston bo'yicha Xalqaro valyuta jamg'armasi tahlillarida ham davlat-xususiy sheriklik loyihalarida ssenariy tahlili, loyihalarni tanlash bosqichida risklarni baholash va muntazam monitoring qilish muhimligi qayd etilgan.

Raqamli monitoringning eng muhim afzalliklaridan biri erta ogohlantirish tizimini yaratish imkoniyatidir. Bunda platforma turli manbalardan kelayotgan ma'lumotlarni tahlil qilib, belgilangan chegaralardan chetga chiqishlarni aniqlaydi va mas'ul shaxslarga avtomatik xabar yuboradi. Masalan, loyiha qurilishi belgilangan muddatdan ortda qolsa, xarajatlar tez sur'atda oshsa, talab prognozdan keskin farq qilsa yoki xususiy sherikning moliyaviy ko'rsatkichlari yomonlashsa,

tizim tegishli risk indikatorini faollashtiradi. Real vaqtga yaqin ma'lumotlardan foydalanish davlat-xususiy sheriklik loyihalarida muammolarni erta aniqlashga xizmat qilishi mumkinligi xalqaro amaliyotda ham ta'kidlangan. Bunda sun'iy intellekt va mashinaviy o'rganish texnologiyalaridan foydalanish orqali tarixiy ma'lumotlar asosida risklarning yuzaga kelish ehtimolini prognoz qilish imkoniyati ham mavjud. Biroq yakuniy boshqaruv qarori avtomatik tizimga to'liq topshirilmaligi, tizim asosan qaror qabul qiluvchini axborot bilan ta'minlovchi vosita sifatida ishlashi maqsadga muvofiq.

Raqamli monitoring davlatning fiskal risklarini boshqarishda ham muhim ahamiyatga ega. Davlat-xususiy sheriklik loyihalarida davlat kafolatlari, subsidiyalar, minimal daromad kafolatlari, mavjudlik to'lovlari va boshqa majburiyatlar kelajakda davlat budjetiga qo'shimcha yuklama keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli elektron platformada har bir loyiha bo'yicha davlatning bevosita va shartli majburiyatlari alohida hisobga olinishi, ularning vaqt bo'yicha o'zgarishi va umumiy portfeldagi ulushi kuzatilishi lozim. Xalqaro amaliyotda davlat-xususiy sheriklik loyihalarining fiskal risklarini alohida aniqlash, baholash va monitoring qilish davlat moliyasining barqarorligini himoya qilishning muhim sharti sifatida qaraladi.

Raqamli tizimni yaratishda risk ma'lumotlarining yagona axborot makonida birlashtirilishi muhimdir. Loyiha to'g'risidagi shartnoma, moliyaviy model, investitsiya rejasi, qurilish jadvali, to'lovlar, texnik ko'rsatkichlar, xizmat sifati, risk reyestri va audit ma'lumotlari alohida tizimlarda emas, balki o'zaro integratsiyalashgan platformada shakllantirilsa, monitoring samaradorligi sezilarli oshadi. Bunday tizim davlat organlari, xususiy sherik, moliya tashkilotlari va boshqa vakolatli ishtirokchilar o'rtasida ma'lumot almashinuvini tezlashtiradi. Jahon banki amaliyotida davlat-xususiy sheriklik shartnomalarini boshqarishda risklarni muntazam kuzatish, ma'lumotlarni yig'ish va ularni tahlil qilish loyiha davomida uzluksiz jarayon sifatida qaraladi. Shuningdek, raqamli monitoring tizimida risklarni taqsimlash va mas'uliyatni aniqlash mexanizmi bo'lishi kerak. Har bir riskni davlat yoki xususiy sherik zimmasiga shunchaki taqsimlash emas, balki uni eng yaxshi boshqara oladigan tomonga biriktirish tamoyili qo'llanilishi maqsadga muvofiq. Masalan, qurilish samaradorligi va texnik boshqaruv bilan bog'liq risklar ko'pincha xususiy sherik tomonidan boshqarilishi mumkin, huquqiy yoki davlat siyosatidagi ayrim risklar esa davlat tomonidan nazorat qilinadi. Ayrim hollarda esa riskni bir tomon zimmasiga to'liq yuklash o'rniga uni tomonlar o'rtasida taqsimlash yoki sug'urta mexanizmlaridan foydalanish samaraliroq bo'lishi mumkin. Risklarni oqilona taqsimlash davlat-xususiy sheriklik loyihalarining moliyaviy barqarorligi va investitsion jozibadorligiga bevosita ta'sir qiladi.

Davlat-xususiy sheriklik loyihalarida risklarni raqamli monitoring qilish loyihalarni boshqarish samaradorligi, shaffofligi va barqarorligini oshirishga xizmat qiladi. Raqamli monitoring orqali loyihaning moliyaviy, texnik va operatsion ko'rsatkichlarini yagona axborot muhitida jamlash, risklarning o'zgarishini muntazam kuzatish va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni oldindan aniqlash imkoniyati yaratiladi. Risk matriksasi, asosiy samaradorlik ko'rsatkichlari, ssenariy tahlili va erta ogohlantirish indikatorlaridan foydalanish orqali risklarning ehtimolligi va loyiha faoliyatiga ta'sirini baholash, ustuvor risklarni aniqlash hamda tegishli boshqaruv choralarini o'z vaqtida belgilash mumkin. Shu bilan birga, loyiha jarayonlarining elektron qayd etilishi nazorat va auditning shaffofligini oshirishga yordam beradi.

O'zbekiston sharoitida davlat-xususiy sheriklik loyihalarini yagona raqamli boshqaruv platformasi asosida monitoring qilish maqsadga muvofiq bo'lib, unda loyiha ma'lumotlari, investitsiya va moliyalashtirish ko'rsatkichlari, shartnoma majburiyatlari, risklar, budget majburiyatlari, loyiha jadvali va monitoring natijalarini birlashtirish mumkin. Bunday tizim loyiha ishtirokchilari o'rtasida axborot almashinuvini yaxshilash, loyiha holatini muntazam baholash va boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, tizimning samaradorligi ma'lumotlarning ishonchliligi, axborot xavfsizligi, yagona ma'lumot almashinuvi standartlari va mutaxassislarning tegishli kompetensiyalariga bog'liq. Shuning uchun raqamli monitoringni joriy etish texnologik yechimlar bilan bir qatorda tashkiliy, huquqiy va metodik mexanizmlarni ham takomillashtirishni talab etadi.

Davlat-xususiy sheriklik loyihalarida risklarni raqamli monitoring qilish va baholash zamonaviy loyiha boshqaruvining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Risklarni loyihaning barcha bosqichlarida muntazam kuzatib borish, ularning ehtimoliy ta'sirini baholash va erta ogohlantirish mexanizmlaridan foydalanish kutilmagan moliyaviy, texnik va operatsion muammolarning salbiy oqibatlarini kamaytirishga yordam beradi. Yagona elektron platformada risklar, loyiha ko'rsatkichlari, moliyaviy majburiyatlar va shartnoma ma'lumotlarini birlashtirish esa monitoring jarayonining yaxlitligini ta'minlaydi. Natijada davlat-xususiy sheriklik loyihalarining shaffofligi, moliyaviy barqarorligi va investitsiyaviy samaradorligini oshirish uchun zarur bo'lgan samarali raqamli boshqaruv muhiti shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi. "Davlat-xususiy sheriklik to'g'risida"gi Qonun, O'RQ-537-son, 2019-yil 10-may.

2. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Davlat-xususiy sheriklik loyihalarini tayyorlash va amalga oshirish bo‘yicha uslubiy materiallar. Toshkent.
3. World Bank. Public-Private Partnership Risk Allocation Tool. Washington, DC: World Bank Group, 2019.
4. International Monetary Fund. Uzbekistan and Public-Private Partnerships: Country Lessons. IMF Staff Country Reports, 2025. eLibrary IMF
5. International Monetary Fund. Uzbekistan and Public-Private Partnerships. IMF Staff Country Reports, 2025. eLibrary IMF
6. Yescombe E.R. Public-Private Partnerships: Principles of Policy and Finance. 2nd ed. Oxford: Butterworth-Heinemann, 2018.